

ГЛОБАЛНОТО СТАРЕЕНЕ

Валентина Златанова*

В световен мащаб през 21 век сме свидетели на увеличаване на темповете на стареенето без аналог в историята. Преди това децата на възраст 5 и повече години винаги са превъзхождали числено броя на старите хора (на възраст 65 и повече години). Така през 2000 г. броят на децата до 5 години и тези на 65 г в света са съответно 627 и 473 милиона. Прогнозите са, че между 2020 и 2025 за първи път в историята старите ще бъдат повече от децата. До 2025 г. се очаква техният брой да достигне 1,5 билиона срещу 592 милиона деца (United Nations, 2009a).

Стареенето се отразява върху покачване на средната възраст на населението. Между 1975 и 2000 средната възраст на световното население нараства от 22,4 на 26,4 г. В страните от Европейския съюз, където има най-застаряващо население, през 2004 г. тя е 39.2 г., а през 2014 – 42.2 г.

Относителният дял на старите хора (65+) към населението в трудова възраст (от 15 до 64 години) е най-важния показател за стареенето на населението. Той е индикатор за възможностите на осигуряване на икономическа сигурност и благосъстояние на старите хора. В глобален мащаб този дял нараства от 8,5% през 1950 до около 10,9% през 2000 г. като се прогнозира стабилен растеж до около 15,8% до 2025 и 25,3% до 2050 (Organization for Economic Co-operations and Development 2009: <http://www.oecd.org/newsroom/43125523.pdf>).

Двата основни детерминанти на глобалното стареене са свързани с увеличаване продължителността на живота и намаляване на раждаемостта, което рефлектира върху нарастване на средната продължителност на живота (United Nations 2009b). От средата на 20 в. светът преживява общо намаление на раждаемостта. Тоталният индекс на раждаемост (средния брой деца, родени от всяка жена през нейния живот) е 4,92 между 1950-55 и намалява до 2,67 между 2000-2005. Прогнозира се тя да падне до 2,21 между 2025 и 2030 и до 2,02 между годините 2050-2055 (United Nations 2009a).

Глобално средната продължителност на живота при раждане се увеличава от 46,6 години за кохортите, родени 1950-55 на 66,4 години за кохортата 2000-2005. Очаква се бъдещо увеличение до 72,1 г за кохортата родена 2025-2030 и 75,5 за тази 2050-2055.

Понеже днес хората живеят по-дълго, увеличението им в стара възраст трябва да се разглежда като позитивно достижение, свързано с напредъка на медицината, подобряване на здравните грижи, увеличаване на разходите за социална сигурност и други програми за повишаване на благосъстоянието на населението, както и позитивни промени в начина на живот, като ограничаване на тютюнопушенето, по-голяма физическа активност и др.

През 2008г. процентът на старото население е най-висок в Япония (21,6), Италия (20%), Германия (20) и Гърция (19,1). По данни на Евростат във всички европейски страни населението на възраст над 65 г. продължава да се увеличава. Така средният относителен дял на тази възрастова група у нас е нараснал от 16,2% (2003) на 18.5% през 2014 г., като частта на старите на възраст 80 и повече години е нараствал по-бързо от този на която и да е било възрастова група. За ЕС през 2014 този дял средно е 5,1%. У нас той е 4.4%, като за последните десет години се е увеличил около 2 пъти, а до 2080 се прогнозира той да нарасне повече от два пъти в сравнение с днес (<http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistics-in-focus/-/KS-SF-08-072>).

В същото време намалява относителният дял на населението до 15 г. и населението в работоспособна възраст. Наблюдава се освен „стареене на върха” и „стареене в основата” на демографската пирамида. Така от години има увеличение на индекса на зависимост като съотношение на броя на старите хора (65+) към населението в работоспособна възраст (15-64), който се очаква почти да се удвои за периода 2014-2080– от 28,1 на 51.0. В същото време се прогнозира до 2060 г намаление на населението в работоспособна възраст средно с 0,3% годишно, като през този период се очаква броят на старите хора да нараства ежегодно с не по-малко от 1%. В резултат се предвижда да се увеличи демографската зависимост почти двойно, което поставя големи предизвикателства към социалните системи за сигурност през следващите десетилетия. В доклада си за стареенето през 2015 г. ЕК прогнозира, че строго свързаните с възрастта икономически разходи (за пенсии, социални и медицински грижи и образование) ще се увеличават с около 2% от годишния национален продукт до 2060, чието нарастване през този период се очаква да бъде

доста по-скромно – средно около 1.4% (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing#Population_structure).

Безпрецедентното увеличение на относителния брой на населението в стара възраст повдига много предизвикателства пред много страни по света. Това подлага на допълнителен натиск съществуващите системи за социално и финансово подпомагане на стари хора като нараства товара на междугенерационната зависимост.

Стареенето на населението и икономическата глобализация са два фактора които ще формират социалната промяна в света през 21 в. Изследване на глобалното стареене трябва да отдели значително внимание на начините, по които тези два основни социални фактора влияят върху живота на старите хора. Доколкото процесите на стареене и икономическата глобализация се различават по страни и региони в света, последиците от промените, свързани с тези две социални явления, също се очаква да са различни (Phillipson, 2005). Като цяло икономически развитите части на света – Европа и Северна Америка от десетилетия изпитват съществени промени във възрастовата структура на населението. Много развиващи се страни и такива в преход, понастоящем изпитват демографски промени с много по-бързи темпове, отколкото развитите страни. Последните са наречени „новия стар свят”, докато развиващите се страни - „стария стар свят” (Perkins et al., 2004).

Глобалното стареене поставя нови предизвикателства и рискове, по-специално по отношение на осигуряването на ресурси за старите хора за предоставяне на средства за здравно осигуряване, финансова сигурност и различни услуги, които помагат за посрещане на медицинските и други потребности на хора с хронични заболявания и/или инвалиди, които не могат да се грижат сами за себе си. Към момента много от изследванията на глобалното стареене се фокусират върху оценка на това как последиците от стареенето и икономическата глобализация в развитите държави се различават от тези в развиващите се. Според оценка на ООН в продължение на десетилетия напред рисковете и предизвикателствата, свързани с глобалното стареене, е по-вероятно да са много по-високи за развиващите се страни, отколкото за развитите (United Nations, 2009a). Глобалното стареене може да повиши риска за уязвими групи от населението (например несемейни стари жени и вдовици), особено в развиващите се страни (Browne and Braun, 2008).

Анализите на глобалното стареене трябва да очертаят основните области на изследване по отношение на: 1) Семейната структура и житейски ангажименти; 2)

Здравната система; 3) Пенсионирването и икономическата сигурност в старата възраст; 4) Осигуряването на социални грижи и услуги за старите хора.

Счита се, че във всички от тези области развиващите се страни в бъдеще ще се сблъскат с много по-големи предизвикателства, свързани със стареенето от развитите. Процесът на стареене се различава между икономически развитите и развиващите се страни. В най-развитите страни в Европа например стареенето започва бавно още в края на 19 в., когато раждаемостта влиза във фаза на устойчиво намаление и продължителността на живота започва да се увеличава. През последните десет години темповете на стареене са много по-бързи във всички страни в ЕС в сравнение с предишни периоди. В добавка към тези демографски промени, икономическата глобализация оказва сериозно влияние върху благосъстоянието на старите хора чрез социалните институции и публични политики (Naydenova, 2013; Найденова и др., 2014).

В развиващите се страни относителният дял на старите също нараства. Само в Китай до края на 2015 г. хората на възраст 65 и повече години се очаква да бъдат повече от всички живеещи в Европа. Прогнозите предвиждат до 2030 г. увеличаване дела на старите хора в развиващите се страни до 71% от всички стари хора по света (United Nations, 2009a). Данните показват, че промените във възрастовата структура в развиващите се страни стават с много по-бързи темпове и за по-кратък времеви период, отколкото това се е случило в развитите страни. (Uhlenberg, 2009).

Глобализацията има много форми, освен икономически, и културни. От особено значение са последиците от икономическата глобализация върху стареенето, включително процесът посредством който локалните, регионални и национални пазари стават част от глобалната икономика и неравенства (Tonkiss, 2006). По някои изчисления икономическата глобализация започва от 14 в. (след края на рестриктивната търговска икономика). Темпът на този процес нараства твърде драматично през последните 20-30 години. Модерната икономическа глобализация се характеризира с интеграция на развиващите се страни към глобалната пазарна икономика в размери, доминирани основно от развитите страни и техните мултинационални корпорации (Estes and Phillipson, 2002). Икономическата глобализация включва нарастване на международната търговия, чужди инвестиции и миграция. Само между 2000 и 2005 около 16 милиона хора са емигрирали от развиващите се към развитите държави, което трикратно надвишава броя на същата миграция през периода 1970-75 (United Nations, 2009b).

Семейна структура и стареене

Глобалната тенденция на намаляване на раждаемостта се отразява върху размера на семейството и неговата структура. Относителният дял на жените и мъжете, които имат едно или две деца нараства устойчиво в бъдещите генерации, като все повече от хората, които днес са стари, нямат или имат малко на брой братя и/или сестри. Промените в семейната структура ще рефлектират върху житейските роли в стара възраст. Това ще се отрази върху наличието на ресурси (в т.ч.финансови) за грижа и подкрепа, осигурявана от останалите членове на семейството за остарелите.

В развитите страни повече от три десетилетия житейските ангажименти между поколенията има тенденция да намаляват. В резултат на увеличението на разводите, късните бракове и относителният дял на никога несклучвалите брак и бездетните възрастни, една нарастваща част от хората в стара възраст живеят сами. Например в Швеция, Финландия, Дания и Великобритания повече от една трета от старите хора (65+) живеят сами (Agree and Glaser, 2009). В Гърция делът на несемейните стари хора, живеещи сами, почти се е удвоил през последните 25 години (от 10 на 19%) (Karagiannaki, 2005). Увеличава се броят на единичните домакинства сред старите в развитите страни, особено при жените. Така в Щатите през 2006г. по данни на националната статистика от всички стари хора (65+) живеещи сами, жените съставляват около 77% (U.S. Census Bureau, 2009). В развитите страни, където системата за социално подпомагане извън семейството е добре развита, тази тенденция се подсилва от комбинация фактори – по-дълъг живот и увеличаване на пенсионните придобивки, както и по-голям акцент на общественото внимание върху грижите и подкрепата на общността (Lloyd-Sherlock, 2010).

Обратно, в по-слабо развитите страни старите хора разчитат основно на семейството за своето оцеляване и благосъстояние. Мнозинството от тях живеят със своите пораснали деца и/или внуци.

Такива промени в размера на семейството и структурата са глобално явление. Стареенето в много развиващи се страни през следващите десетилетия ще бъде проблемно, особено за бедните стари заради липсата на семейни ресурси за грижа и подкрепа в късния живот. В резултат на намаляване на размера на семейството и традиционните ангажименти на взаимоотношения между поколенията, някои стари хора, особено несемейни стари жени или вдовици без деца, с малко възможности и ресурси могат да се окажат без подкрепа и дом, ако членовете на голямото семейство

не са в състояние да се грижат за тях (Lloyd-Sherlock, 2010). Това се отбелязва като съществен проблем за тези държави в перспектива (Agree and Glaser, 2009).

Пенсиониране и икономическа сигурност на стари години

Промените в моделите на работа и пенсиониране имат връзка с икономическата сигурност на стари години, но засяга също така и по-младите в трудова възраст, на които възрастните разчитат за подкрепа (Kohli and Rein, 1991). Стареенето на населението по света допринася за това, което много анализатори имат предвид като говорят за глобална пенсионна криза. В основата на тази дискусия е дебата за устойчивостта на съществуващата публична пенсионна система. Днес страхът от възможна несъстоятелност на публичните пенсионни фондове е общ сред политиците в много страни по света. Изследване в тази връзка изтъква, че в развиващите се страни старите са особено уязвими, повече от тези в развитите, като са изложени на високи нива на индивидуален икономически риск (Blackburn, 2006).

Пенсионните системи за първи път се основават в развитите страни и по-късно широко се разпространяват в повечето части на света, вкл. в развиващите се страни. Произходът на пенсионната схема може да се търси в Германия в края на 19 в., а от 50-те години на миналия век такива схеми да играят все по-важна роля в осигуряване на финансова сигурност и защита за пенсионираните работници в развитите страни. През 2000г. публичните пенсионни програми покриват повече от 90% от страните от ОЕСД (OECD, 2009). Повечето публични пенсионни системи по света са базирани на модела за парична сума от общественото осигуряване „pay-as-you-go”, която е точно определена. В тази схема пенсионното осигуряване се базира основно върху измерване на средната или брутна заплата и броя на годините трудов стаж, и не зависи от колебанията на финансовите пазари.

От 1950 до края на 1980-те в повечето от развитите страни пенсионирането е институционализирано основно чрез осигуряването на държавни пенсии за пенсионерите. Старата възраст става синоним на пенсионирането като фаза от индивидуалния живот, с което работниците са насърчавани да напуснат пазара на труда. През този период трудовите възнаграждения на работещите стари мъже в развитите страни рязко намаляват под влияние на увеличаване на относителния дял на

жените на пазара на труда и действието на института на пенсионирането в късния живот (Phillipson, 2005).

Днес броят на пенсионерите като дял към работещите в много страни расте и поставя сериозни въпроси по отношение устойчивостта на традиционната система, която определя размера на пенсиите. Много автори поставят въпроса за валидността на междугенерационния договор, на основата на който тази схема е базирана. През 2003 общите разходи за пенсии в 25 –те страни на ЕС представлява 1/8 от общия брутен вътрешен продукт. В Италия през 2004 тези разходи са 15% (OECD, 2007). През последните години пенсионната реформа е едно от най-големите предизвикателства към социалната политика в повечето от развитите страни и държавите, членки на OECD (OECD, 2009). Една такава опция е свързана с преминаване от традиционната система към схема, която включва допълнителен стълб.

Всеки стълб в пенсионната система има свой принос за общия размер, но не е ясно какъв ще е размера на актуалната пенсия, базирана на тези приноси. Индивидуалната сметка е за всеки стълб поотделно, като осигурява работещия със средства от лични вноски и от работодателя. Допълнителният стълб от частните фондове намалява демографските рискове от нарастване на старите в сравнение с работещите, доколкото пенсионното осигуряване при дефинираната схема на приноса не разчита на доходите на по-младите поколения. В глобален мащаб в много страни се търсят начини за намаляване задълженията на държавата посредством реформи, които включително се опитват да приватизират съществуващите пенсионни системи. Целта е по-малко подкрепа от държавата с прехвърляне на рисковете към работещите и поощряването им да работят повече, да спестяват повече и да останат по-дълго на пазара на труда. Подобни схеми осигуряват финансова сигурност в стара възраст, която зависи от фактори, които включват различни типове риск. Специално по отношение на допълнителния стълб: колко средства могат да се спестят, как тези спестявания се инвестират, оценка на размера на таксите за управление на тези активи и флукуациите на финансовите пазари. Всичко това се отразява на общия размер и може да има драматични резултати върху пенсионните придобивки.

Насоки за бъдещи изследвания

Докато много изследователи по света се занимават с влиянието на стареенето на населението върху благополучието и качеството на живот, малко от тях използват

перспективата на жизнения път. Бъдещи изследвания трябва да дадат по-задълбочена картина и да подпомогнат социалната политика в отчитане на рисковете, свързани със стареенето на населението в контекста на икономическата глобализация на различни етапи на жизнения път. Три насоки за изследване на глобалното стареене ни се струват много важни в това отношение:

Първо, събиране на информация за обективните и субективни измерения на жизнените истории, както от мъжете, така и от жените. Липсата на сравнителни данни прави трудно да бъдат сравнявани различни форми на неравенство през житейския път на сравними етапи на жизнения цикъл, в т.ч. в различни страни. Това е от особено значение за добре информирани политически решения и предложения.

Второ, изучаването процесите на глобалното стареене би спечелило от отдаване на по-голямо значение на ролята на транснационалните финансови организации в очертаване бъдещето на политиката за старите хора и свързаното с нея преживяване „да бъдеш стар”, особено в по-малко развитите страни.

Трето, необходимо е адекватно проблематизиране на връзките между глобалното стареене, икономическата глобализация и социалните политики за осигуряването на добър стандарт на живот на работещите се през целия им жизнен път до стара възраст. Социалните детерминанти на стареенето на населението в зависимост от икономическата глобализация оказват въздействие върху формите на неравенства, последиците от тези неравенства и рисковете, на които работещите и техните семейства трябва да са обект и субект на изследване на всички етапи на жизнения път.

Необходимо е по-нататъшно развитие и разширяване границите на съществуващите теории за стареенето, за да отчитат по-добре въздействията, последиците и тенденциите. Изследването на глобалното стареене не успява да адресира начините и пътищата, по които се възпроизвеждат неравенствата между развитите и развиващите се страни в света, както и механизмите на поява на уязвими групи. В своите изследвания на глобализацията Bauman (1998) and Beck (2001), определят основните характеристики на съвременните общества: индивидуализация, приватизация и личен избор и отговорност за справяне със социалните рискове. В ерата на глобално стареене има тенденция на прехвърляне решенията на проблемите на социалното благоденствие от държавата към отделните индивиди като отговорни за несправяне с рисковете в късна възраст. Транснационалните финансови организации са основните агенти, които насърчават идеологията за индивидуално или локално решаване на глобално генерирани проблеми. Във време, когато демографският натиск,

свързан с програми за повишаване на стандарта на живот расте, те прехвърлят отговорността за пенсионното и здравното осигуряване, за осигуряване на грижи в късния живот към индивида, и това се случва на практика. Затова анализът на стареенето се нуждае от конструиране на теоретичен модел за връзките между индивидуалните рискове в късния живот и по-широкия социален контекст на социалната структура, включително стареенето и икономическата глобализация.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Златанова, В. (2015). *Стареене и неравенства*, Изд. ОМДА, София, 111 стр
- Найденова, П. (2014). *Демографската ситуация в развитието на България*, Акад. Издателство "Проф. Марин Дринов", София, 859 стр.
- Agree, E. and Glaser, K. (2009). Demography of Informal Caregiving. In: *International Handbook of Population Aging*, ed. P. Uhlenberg. New York: Springer. Pp. 647–70
- Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. Oxford, UK: Polity Press.
- Beck, Ulrich. (2001). *What is Globalization?* Oxford, UK: Polity Press.
- Blackburn, R. (2006). "The Global Pension Crisis: From Gray Capitalism to Responsible Accumulation." *Politics & Society* 34(2):135–86.
- Browne, C. and Braun, K. (2008). "Globalization, Women's Migration, and the Long-Term-Care Workforce." *The Gerontologist* 48(1):16–24.
- Estes, C. and Phillipson, C. (2002). "The Globalization of Capital: The Welfare State and Old Age Policy." *International Journal of Health Services* 32(2):279–97.
- Karagiannaki, E. (2005). "Changes in the Living Arrangements of Elderly People in Greece: 1974-1999." Centre for Analysis of Social Exclusion, CASE/104 November
- Kohli, M. and Rein, M. (1991). "The Changing Balance of Work and Retirement." Pp. 1–35 in *Time for Retirement: Comparative Studies of Early Exit from the Labor Force*, ed. M. Kohli, M., Rein, A. Guillemard, and H. Gunstern. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Lloyd-Sherlock, P. (2010). *Population Ageing and International Development: From Generalization to Evidence*. Bristol, UK: Polity Press.
- Naidenova, P. (2013). *Aging in Bulgaria*, Prof. Marin Drinov Academic Publ. House, Sofia, 313 pp.

- Organization for Economic Co-operations and Development. *OECD in Figures* (2007, 2009) *Pensions at a Glance 2009: Retirement-Income Systems in OECD Countries*. Paris: OECD Publications.
- Perkins, B. et al. (2004). *Building Type Basics for Senior Living*. Hoboken,
- Phillipson, N: (2005). The Dynamic Nature of Societal Aging in a Global Perspective. In: *Enduring Questions in Gerontology*, ed. D. Sheets, D. Bradley, and J. Hendricks. New York: Springer. Pp. 131–158.
- Tonkiss, F.(2006). *Contemporary Economic Sociology: Globalization, Work and Inequality*. New York: Routledge.
- Uhlenberg, P.(2009). Introduction. In: *International Handbook of Population Aging*, ed. P. Uhlenberg. New York: Springer. Pp. 1–4
- United Nations. (2009a). *World Population 2008*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs.
- United Nations.(2009b). *World Economic and Social Survey 2009: Promoting Development, Saving the Planet*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs.
- U.S. Census Bureau. (2009). United States Census 2009. Retrieved October 19, 2009 (<http://www.census.gov/>).

*Д.с.н. Валентина Златанова е професор в Института за изследване на обществата и знанието при БАН, ръководител на секция „Социален контрол, отклонения и конфликти”.